

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

ХОРОБ СОЛОМІЯ СТЕПАНІВНА

УДК 821.161.2-312.9.09

**ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ФАНТАСТИКИ
КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ**

10.01.01 – українська література

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української літератури ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Голод Роман Богданович,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника», декан факультету філології.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Сабат Галина Петрівна,
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка, професор кафедри світової літератури
та славістики;

кандидат філологічних наук, доцент
Скорина Людмила Вікторівна,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
докторант кафедри української літератури
та компаративістики.

Захист відбудеться 27 червня 2017 р. об 11.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 58.053.02 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка за адресою: вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

З дисертацією можна ознайомитися на сайті <http://www.tnpu.edu.ua> та в бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за адресою: вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

Автореферат розіслано 26 травня 2017 р.

В. о. ученого секретаря
спеціалізованої вченої ради

Л. П. Вашків

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Недостатнє зацікавлення сучасних літературознавців проблемами української фантастики, її теоретичними і практичними аспектами, періодами піднесення чи спаду в конкретні десятиліття ХХ віку мотивується соціально-історичними та культурними умовами, в яких протягом століть перебувала Україна. Звідси акцент був, зрозуміло, на літературі чину, на тих художніх здобутках, які формували б з уярмленої нації волелюбний народ, а з окремих особистостей «цілого чоловіка» (І. Франко). Тому фантастика впродовж значного часу вважалась неактуальною – аж до другого десятиліття минулого століття. Зі здобуттям незалежності в Україні все ж поживавився процес творення національної фантастики та її наукового осмислення, як це відбувалося у 20-і – на початку 30-х років ХХ ст.

Однак і досі серед більшості дослідників та й окремих читачів є певне скептичне ставлення до такої літератури. Склалося так, по-перше, через ідеологічне (у розумінні М. Бахтіна) ще донедавна наповнення фантастики (насамперед наукової) соцреалізмівськими кліше. По-друге, через довготривалу відсутність на українському книжковому ринку художньо неперебутніх книг чи цілих серій, врешті, через небажання окремих видавництв публікувати їх. Тому сучасні українські письменники, особливо ще не відомі, які працюють у цьому жанрі, змушені друкуватися за кордоном, де є попит, і тільки згодом повертаються в рідний інтелектуальний простір. По-третє, і сьогодні літературна фантастика здебільшого сприймається як легке, розважальне читиво, не здатне моделювати глибокі й серйозні проблеми, образи, концепції.

Досить переглянути зміст часописів, наукових вісників, щоби переконатися, що розвідки про сучасну українську фантастику з'являються доволі рідко, а ґрунтовні дослідження про поетику цього жанру майже відсутні. Навіть обидва (1993 і 1998 років) видання «Історії української літератури ХХ століття» у 2-х кн. (за ред. акад. НАН України В. Дончика) та й інші такого типу видання жодного слова не містять про жанри української фантастики чи про конкретних авторів-фантастів. Заповнити цю прогалину є важливим літературознавчим завданням, у чому й полягає актуальність обраної теми. Щоправда, вихід у світ наукового збірника «Слов'янська фантастика» (КНУ, 2012, 2015, 2016) та публікація окремого підрозділу про наукову фантастику 20-х років ХХ ст. в «Історії української літератури: кінець ХІХ – поч. ХХІ ст.» (5-ий том за 2017 р.) із запланованого десяти томника Ю. Коваліва поволи вселяють надію на подальші дослідження української фантастики.

Проблемами цього жанру в українському літературознавстві займається нечисленне коло науковців. Насамперед варто відзначити А. Нямцу, який упродовж десятиліть досліджує теоретичні й історико-літературні аспекти функціонування фантастики на широкому матеріалі зарубіжної літератури, тільки зрідка торкаючись української. Найглибшими розвідками про

українську утопію/антиутопію на тлі слов'янського та й загалом світового письменства є наукові праці Г. Сабат та Г. Сиваченко. У другому десятилітті ХХІ ст. українське фантастознавство збагатилось теоретичними міркуваннями Т. Бовсунівської та новим підходом до класифікації жанрів саме української фантастики О. Стужук, яка осмислювала її як теоретичну проблему. Тільки деякі вчені публікують статті, монографії, окремі розділи про творців української літератури у жанрі фантастики (І. Гречаник, О. Леоненко, Н. Логвіненко, Н. Мафтин, М. Назаренко, С. Олійник, О. Стужук, Р. Ткаченко, В. Чобанюк та ін.). Останні роки позначені часто спорадичною увагою українських дослідників до польської (М. Брацка, Ю. Булаховська, І. Кияк, С. Півень, Р. Радишевський), болгарської (В. Захаржевська, О. Сайковська), сербської (А. Татаренко), чеської (О. Палій, Ю. Польова), хорватської (С. Вівчар, О. Дзюба-Погребняк, М. Климець), російської (О. Петухова, Т. Тверітінова, Г. Улюра) фантастики, є й спроби типологічного зіставлення останньої з українською (К. Комісаренко).

Для наукового аналізу вибрано часовий відтинок кінця ХХ – початку ХХІ ст. тому, що це, на наше переконання, яскравий період функціонування різножанрових структур сучасної української літературно-художньої фантастики. У цей час з'являються твори і знаних українських письменників, що перевидаються, та досвідчених і молодих творців національної літературної фантастики (В. Винниченко, О. Бердник, В. Бережний, М. Руденко, Вал. Шевчук, Ю. Щербак; Даніела Андруш, Т. Антипович, Володимир Арєнєв, Марина та Сергій Дяченки, В. Єшкілев, Т. Литовченко, Я. Мельник, Г. Пагутяк, Вікт. Савченко, В. Тарнавський, Н. Щерба та інші). Саме в означений період зростає інтерес до таких різновидів фантастики, як фентезі, наукова фантастика, утопія, антиутопія тощо.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана на кафедрі української літератури факультету філології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» у межах комплексної науково-дослідної теми «Актуальні проблеми сучасного літературознавства, українська література в європейському контексті, розвиток західноукраїнського літературного процесу кінця ХІХ – початку ХХ століття: художні традиції і тенденції» (номер державної реєстрації 0106U002244). Тему дисертації затверджено (протокол № 11 від 27 листопада 2013 р.) й уточнено (протокол № 10 від 1 листопада 2016 р.) на засіданні вченої ради ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» та схвалено координаційною радою Інституту літератури НАН України імені Т. Г. Шевченка «Класична спадщина та сучасна художня література» (протокол № 1 від 19 травня 2016 р.).

Мета дисертаційного дослідження – здійснити цілісний аналіз прози сучасних письменників України крізь призму фантастичного метажанру, зокрема фентезі, наукової фантастики, власне фантастики, утопії та антиутопії.

Відповідно до поставленої мети сформульовано такі **завдання** дослідження:

- систематизувати теоретико-літературні погляди вчених на принципи класифікації формотворень фантастики;
- обґрунтувати жанрові різновиди сучасної української фантастичної прози;
- визначити жанрову специфіку власне фантастики у творах Я. Мельника і в романі «Печера» Марини та Сергія Дяченків;
- проаналізувати особливості побутування жанру наукової фантастики в романах Вікт. Савченка і В. Єшкілєва;
- дослідити жанрові ознаки фантастично-фентезійних романів Володимира Арєнєва, Марини та Сергія Дяченків;
- розкрити компоненти панорамного створення фантастичної дійсності в романі «Дика енергія. Лана»; осмислити сутність ритуалу крізь призму авторського міфу в однойменному творі Дяченків;
- з'ясувати роль фантастичного у жанрах утопії та антиутопії, зокрема з огляду на характерні особливості хронотопу в Данієли Андруш, О. Бердника, Г. Пагутяк, Т. Антиповича, Ю. Щербака.

Об'єктом дослідження стали повісті та романи «Синглет Хігса» Данієли Андруш, «Хронос» Т. Антиповича, «Бісова душа, або Заклятий скарб» Володимира Арєнєва, «Серце Всесвіту» О. Бердника, «Ритуал», «Дика енергія. Лана», «Печера» Марини та Сергія Дяченків, «Тінь попередника» В. Єшкілєва, збірка малої прози «Чому я не втомлююся жити» Я. Мельника, «Писар Східних Воріт Притулку» Г. Пагутяк, «З того світу – інкогніто» та «Під знаком цвіркуна» Вікт. Савченка, «Час смертохристів. Міражі 2077 року» та «Час великої гри. Фантоми 2079 року» Ю. Щербака.

Предмет дослідження – художні особливості жанрів сучасної української літературної фантастики, зокрема, власне фантастики, наукової фантастики, фентезі, утопії та антиутопії.

Теоретико-методологічною основою роботи стали праці українських і зарубіжних учених – Д. Айдачича, К. Бака, О. Білецького, Т. Бовсунівської, А. Брітікова, Є. Брандіса, Р. Голода, В. Державина, Г. Дубовіка, А. Згожельського, М. Зерова, Б. Ланіна, Ю. Кагарлицького, І. Качуровського, О. Ковтун, Н. Копистянської, А. Нямцу, Г. Сабат, Г. Сиваченко, О. Стужук, Є. Тамарченка, М. Ткачука, Ц. Тодорова, М. Фрумкіна, В. Чалікової, Т. Чернишової, Н. Чорної, В. Чумакова, В. Шацького, Ж.-М. Шеффера, які осмислювали теорію жанру, зокрема й фантастичного; А. Гурдуза, М. Еліаде, З. Лановик, О. Лосєва, Ю. Коваліва, Є. Мелетинського, М. Моклиці, М. Наснка, Д. Наливайка, Р. Піхманця, Я. Поліщука, О. Потєбні, Л. Скупейка, О. Турган, І. Франка, О. Фрейдєнберг – при з'ясуванні ролі міфу в структурі твору; історико-літературні розвідки, що так чи так торкаються питань фантастики і фантастичного, утопічного/антиутопічного в літературі – І. Дзюби, М. Ільницького, Н. Кирюшко, Н. Логвіненко,

Н. Мафтин, М. Назаренка, В. Нарівської, Є. Нахліка, В. Панченка, Л. Скорини, В. Соболю, М. Стріхи, В. Чобанюк та ін.; філософів і психологів – Л. Виготського, М. Гайдеггера, Н. Фрая, З. Фрейда, К. г. Юнга, К. Ясперса; теоретиків і дослідників рецептивної естетики – Р. Гром'яка, В. Ізера, Г.-Р. Яусса та ін.

Методи дослідження. Мета та завдання роботи спонукали застосувати методи: історико-літературний (уможливлює поглиблене розуміння художнього світу фантастичних творів у контексті суспільно-історичного буття), порівняльно-типологічний (для зіставлення літературних явищ українського та світового письменства з метою виявлення типологічних збігів і відмінностей), рецептивної естетики (що передбачає врахування «привілею» суб'єктивного акту читання й інтерпретації реципієнта, взаємодію між текстом та «імпліцитним читачем», розкриття «горизонту сподіваного»), елементів герменевтичного підходу для інтерпретації художніх текстів, а також семіотики, структуралізму та міфокритики, що допомагають виокремити структурні одиниці авторського міфу, символу, образів-архетипів.

Наукова новизна. Обрані для аналізу романи, повісті, проза малих епічних форм письменників як визначених нами конкретних жанрових формоутворень фантастики (деякі з них осмислюються вперше, інші – суттєво доповнюються) ще не були предметом цілісного осмислення. Вперше обґрунтовано розглянуті жанри утопії та антиутопії сучасної української літератури в руслі фантастичного метажанру, що й зумовлює новизну запропонованої роботи.

Задля вияву нових тенденцій у розвитку сучасних жанрових форм української літературно-художньої фантастики дотично залучаємо до аналізу твори В. Винниченка, В. Бережного, О. Романчука, М. Руденка, Вол. Савченка, Ю. Смолича, Вал. Шевчука, Н. Щерби; Г. Веллса, Ж. Верна, Я. Комуди, С. Лема, Дж. Орвелла, Г. Петровича, А. Сапковського, Дж. Толкіна, О. Хакслі, К. Чапека та ін.

Практичне значення роботи. Основні положення дисертації можуть бути використані при вивченні історії та теорії фантастики, передовсім української, а також під час підготовки відповідних посібників чи спецкурсів про сучасне національне письменство. Отримані результати стануть у нагоді при написанні лекційних курсів історії української літератури XX і XXI століть, а також для розширення проблематики курсових, бакалаврських і магістерських робіт студентів-філологів. Матеріали дисертації та її висновки будуть корисні вчителям-словесникам навчально-освітніх закладів різного типу.

Теоретичне значення дослідження полягає в осмисленні закономірностей фантастики як різновиду літературно-художньої творчості, з'ясуванні природи естетичного феномена «фантастичного», виокремленні систематики жанроутворень та їх стильових особливостей, а також у науковому обґрунтуванні своєрідності розвитку української літературної фантастики означеного періоду.

Апробація результатів дослідження. Основні результати наукової роботи відображено у виступах на наукових конференціях, конгресах, зокрема на Міжнародній науково-практичній конференції «Література для дітей та юнацтва в сучасному культурно-освітньому просторі: тенденції, проблеми, перспективи» (Рівне, МЕНУ імені академіка Степана Дем'янчука, 16-19 травня 2013), Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Письменник в умовах заблокованої культури» (Кременець, КОГП імені Тараса Шевченка, 28-29 листопада 2013 р.); Всеукраїнській науковій конференції за участю молодих учених «Філологічна наука в інформаційному суспільстві» (Київ, Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, 10 квітня 2014 р.); Міжнародній науковій конференції «Традиції Михайла Коцюбинського в українській літературі ХХІ ст.», присвяченій 150-річчю від дня народження письменника (Київ, Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, 27-28 листопада 2014 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції IV Султанівські читання «Порівняльне літературознавство: проблеми методології, теорії, практики і методико-педагогічного застосування» (Івано-Франківськ, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 8-10 жовтня 2015 р.); Міжнародній науковій конференції «Художні модули хронотопу в культурно-мистецькому дискурсі» (Мелітополь, МДПУ імені Богдана Хмельницького, 26-27 травня 2016 р.); на Міжнародному науковому конгресі «Іван Франко: «Я єсть пролог...» (до 160-річчя від дня народження) (Львів, ЛНУ імені Івана Франка, 22-24 вересня 2016 р.), а також на щорічних звітних наукових конференціях викладачів, аспірантів і докторантів кафедри української літератури факультету філології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (2013-2016 рр.).

Публікації. За темою дослідження опубліковано 10 наукових статей, із яких 9 – у фахових виданнях України, 1 – у Польщі (Люблін, 2015).

Структура та обсяг дисертації. Завдання й особливості матеріалу зумовили структуру роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел (294 позиції). Обсяг дисертації – 224 сторінки, з них основного тексту – 197.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження та описано стан її вивчення, визначено мету і завдання, об'єкт і предмет наукової роботи, вказано теоретико-методологічну та історико-літературну базу і методи реалізації завдань, наукову новизну, теоретичне та практичне значення праці. Подано відомості про апробацію основних положень дисертації.

Перший розділ «Теоретико-методологічні засади дослідження літературної фантастики» складається з трьох підрозділів, у яких на широкому тлі теоретичних досліджень

зарубіжних і українських науковців синтезовано літературознавче розуміння фантастики й пов'язаних із нею понять, наявних жанрових структур та їхньої специфіки.

У підрозділі 1.1. «Фантастика і фантастичне: співвіднесеність із художньою умовністю» проаналізовано стан теоретичного дослідження проблеми. Спираючись на трактування О. Ковтун базових термінів, осмислено такі поняття, як «фантастика», «вимисел», «первинна умовність», «вторинна умовність», за якими надається перевага художній умовності як ключовому поняттю. Відзначено, що концепція дослідниці варта уваги, однак мета і завдання задекларованої дисертаційної роботи передбачають виокремлення понять «фантастика» і «фантастичне». Розглянуто основні положення праць М. Фрумкіна (три «вузли» фантастики в історії світової літератури: фантастика фольклору, фантастика романтизму і сучасна фантастика), Т. Чернишової («фантастика не суперечить жодному літературному методу, вона може “вступити на службу” і до романтизму, і до реалізму, і до модернізму»), А. Згожельського (проблему визначення терміна вбачає у протиставленні фантастики реальній дійсності) та ін. Синтезуючи неоднозначні міркування, висновуємо: фантастику доцільно аналізувати за законами художньої дійсності, насамперед за особливостями природи жанру, адже її сприйняття повинно ґрунтуватися не на розумінні об'єктивної реальності (хоч воно завжди наявне), а на створеному художньому світі. При цьому акцентуємо на парадигмі «текст-читач» і «привілеї» (за І. Фізером) читача рецепіювати та інтерпретувати його, виходячи із «горизонту читацьких сподівань» (Г.-Р. Яусс), базуючись на працях Р. Гром'яка, В. Ізера, Г.-Р. Яусса та ін.

У підрозділі 1.2. «Специфіка фантастики як літературного концепту в літературознавчому дискурсі» розглянуто погляди різних учених на сутність окресленої проблеми. Зазначено, що історію наукового дослідження фантастики доречно починати із праці Ц. Тодорова «Вступ до фантастичної літератури» (1970). Центральним автор вважає поняття «фантастичного» (як типу художнього мислення), акцентуючи на зв'язку між уявним та реальною дійсністю, а також пропонує жанрову класифікацію. Головною особливістю цього «проміжного» жанру є двозначність, постійні вагання у виборі: реальність чи уява, правда чи ілюзія. Згідно з міркуваннями Ц. Тодорова, ефект «фантастичного» існує доти, доки зберігається цей сумнів, ця невпевненість в осмисленні подій. Абсолютно приймати цю концепцію проблематично, адже існують і такі жанри фантастики, де в ірреальності зображуваного ніхто не сумнівається, наприклад, фентезі. Доведено, що відкидати її теж не варто, бо вона все-таки стосується певної групи фантастичних творів – скажімо, власне фантастики, на яку ми й опираємося при тлумаченні текстів у підрозділі 2.1. Врешті, якраз із праці Ц.Тодорова почалася наукова дискусія про природу фантастики, її вагомі дослідження, переосмислення теорії жанрів. Відзначено праці послідовників французького ученого (К. Брук-Роуз, Р. Джексон), що доповнюються дослідженням англійського науковця Н. Корнвелла. Опонентом Ц. Тодорова, як відомо, був С. Лем. Він критикував вузькість

поділу фантастичних творів від «незвичного» до «чудесного» й ігнорування таких чинників, як «алегоричність», «іронічність» тощо.

Зауважено, що постаті такого рівня, як Ц. Тодоров і С. Лем, впливають на розвиток і світової, і європейської, зокрема української, польської, російської, хорватської літературознавчої науки про фантастику, і на літературний процес. На переконання А. Згожельського («Фантастика. Утопія. Наукова фантастика», 1980) фантастика створюється відповідно до специфічних законів жанру і водночас є своєрідним образним порушенням цих жанрових канонів – унаслідок стику двох різних форм художнього світу в одному тексті. Фантастика як рединамізація жанрових структур відбувається у взаємодії двох чинників («автоматизації» і «динамізації»). Отож «поява фантастики – це руйнування усталених попередньо у тексті прав зображеного світу». Попри дискусійність окремих положень концепції, праця містить докладний теоретичний аналіз розвитку та трансформації цього жанру, щоправда, здебільшого на матеріалі англійської та американської прози.

Якщо Ц. Тодоров акцентував на ваганні, то Є. Тмарченко на тому, що «в пограниччі – природа фантастики», що «фантастика та її художній світ є межею межі». Погоджуючись із таким твердженням, Т. Чернишова, Г. Панченко, М. Маковецька та О. Стужук водночас справедливо заперечують тезу про те, що фантастика є методом, оскільки вона перебуває в межах методу серед інших засобів і прийомів.

Авторитетним теоретиком та істориком літературної фантастики в Україні є А. Нямцу («Поетика сучасної фантастики» та ін.), який акцентує на поширених мотивах, ідеях, концепціях, образах. При цьому вчений розглядає найвагоміші аспекти «взаємодії поетики фантастичного із загальнокультурними зразками».

Відзначено, що за останнє десятиліття з'явилося кілька досліджень молодих учених-фантастознавців. Так, О. Стужук запропонувала тлумачення художньої фантастики як метажанру (на сьогодні це чи не єдина теоретична праця про фантастику на прикладі саме українських творів різних періодів). О. Леоненко досліджує жанр фентезі в українській прозі кінця ХХ – поч. ХХІ ст. на матеріалі фантастичних творів Г. Штоня та Г. Пагутяк. С. Олійник осмислює творчість О. Бердника в проблемно-тематичному аспекті, зосереджуючись на моделях характеротворення, ідіостилістичних засобах образотворення та інтертекстуальних зв'язках доробку письменника з науковими концепціями, міфологічними парадигмами та історичними фактами.

Узагальнивши дефініції, запропоновані провідними літературознавцями, підтримуємо тезу, що найповніше сутність фантастики репрезентує метажанр як система «синтетичних міжродових й суміжних утворень» (О. Стужук).

У підрозділі 1.3. «Проблема класифікації жанрів фантастики в літературно-критичній рецепції» осмислено різні погляди вчених на принципи поділу різновидів фантастики. Скажімо,

В. Чумаков класифікував фантастику на «формальну, стильову» і «змістову», в яку входять «змістова утопічна» і «науково-соціальна». Однак при такому поділі важко провести межу між запропонованими жанрами, оскільки науково-соціальна фантастика теж може бути за змістом утопічною. Є. Брандіс виділяє чотири різновиди фантастичної літератури. Запропонована класифікація загалом прийнятна тому, що автор акцентує на найважливіших жанрах фантастики (науковій фантастиці, фентезі, утопії й антиутопії) не тільки в останніх десятиліттях ХХ, а й на початку ХХІ ст.

Утопія як літературний жанр має свою тривалу історію: від появи утопічних елементів у «Державі» Платона, знакової «Утопії» Т. Мора, якій завдячуємо саме таким терміном, «Міста Сонця» Т. Кампанелли, творів французьких утопістів та ін. до минулого ХХ ст. із романами «Люди як боги», «Машина часу» Г. Веллса, «На білому камені» А. Франса, «Сонячної машини» В. Винниченка, «Туманності Андромеди» І. Єфремова, «Серця Всесвіту» О. Бердника та ін. Якщо спочатку утопія означувалася етимологічно як місце, якого нема, як нездійсненна мрія, то згодом уявлення про сутність утопійного мислення поглиблюються і водночас розширюються як літературознавцями, так і філософами, соціологами чи безпосередньо й самими авторами фантастично-утопічних творів. Нині відомі різні класифікації, які пропонувалися на основі осмислення конкретних творів різних періодів, підходів. У Польщі дослідженням утопії активно займався Є. Шацький, у Росії – В. Чалікова, яка першою переклала власне дві праці польського колеги, об'єднавши їх в одну «Утопія і традиція» (1990), а згодом уклала антологію зарубіжної літератури «Утопія і утопічне мислення» (1991). В Україні утопічне/антиутопічне досліджували Г. Сабат, Г. Сиваченко, а згодом В. Захаржевська, О. Стужук. Їм передували ґрунтовні розвідки О. Білецького, М. Зерова та ін., що осмислювали зазначену проблему на прикладі першого в цьому жанрі роману В. Винниченка.

Відзначено, що більшість сучасних учених відносять утопію до наукової фантастики. Значною мірою цьому сприяло те, що в колишньому тоталітарному суспільстві утопічні ідеї, експерименти про щасливе буття на острові чи іншому умовно-незвичайному світі блокувались, до друку допускалась найчастіше наукова фантастика, але у межах дозволеного цензурою або в періоди «відлиг» («Сонячну машину» В. Винниченка надруковано за кордоном, згодом – і в Україні у 20-х, а повернулася повторно тільки наприкінці 80-х; після смерті Сталіна з'явилась «Туманність Андромеди» І. Єфремова; відома й історія із «Зоряним Корсаром» О. Бердника). Більшість дослідників не відводять утопії місця «в межах художньої фантастики», вважаючи її лише елементом, прийомом (приміром, О. Стужук). Щодо багатьох творів такі міркування слушні. Тому правомірно і науково коректно вважати утопію самостійним літературним жанром, який може побутувати в межах фантастики як складова метажанру за своєю головною сутністю з можливими її, запропонованими Є. Шацьким, концепціями: ідеалу, незвичайного «експерименту»,

альтернативи. Але утопія не завжди є тільки різновидом наукової фантастики. Адже не в усіх концептуально утопічних текстах наука чи техніка виявляють себе як концепт. Відтак доведено: варто виходити зі специфіки і конкретики утопічних текстів, у яких наукова фантастика може бути чи й ні складовою цілісної художньої фантастичної структури. Враховуємо також і «безпосередню (первинну) літературну рецепцію (естетичне сприймання творів під час самостійного читання текстів)», і «опосередковану (вторинну) літературну рецепцію», тобто «чуттєво-емоційні рецепції твору через особистий контакт з текстом твору» (Р. Гром'як) на тлі доби, напряму, стилю, жанру.

Одне з найдискутованіших питань фантастознавців – належність утопії/антиутопії до фантастики. Г. Сабат вказує на обов'язкову присутність фантастичного колориту у вказаних жанрах, і тільки. А. Згожельський стверджує, що фантастичне як тип художнього мислення-відчуття трансформувалося через утопію у наукову фантастику. Відтак утопія домінує у фантастичному процесі. Спираючись на художню практику та метод рецептивної естетики, вважаємо, що утопія й антиутопія можуть перебувати і в межах фантастики як метажанру.

У зарубіжному літературознавстві фентезі як один із найпопулярніших жанрів фантастики почали досліджувати в 70-х рр. ХХ ст., а в українському про нього завели мову щойно на межі ХХ – ХХІ ст. В. Єшкілев («ПЛЕРОМА 3'98») вважає його «літературним жанром деміургійного дискурсу», що «виник як опозиція до терміна «наукова фантастика» для означення деміургійних (фантастичних) літературних творів, не заангажованих до передбачень наукового і технічного прогресу, дія яких відбувається у персональних світах..., декорованих здебільшого в стилі готичного роману». Про те, що фентезі новий для української літератури жанр, свідчать дискусійні міркування літературознавців, письменників та читачів сучасної фантастики на сторінках журналу «Книжковий клуб плюс» на тему «Фентезі: відстань до істини» (2006) (О. Жупанський, Т. Литовченко, М. Славинський, Г. Штонь та ін.).

У другому розділі **«Грані фантастичного і своєрідність функціонування жанрів у творах сучасної української літературно-художньої фантастики»** кожен із підрозділів має свою окрему концепцію, що сукупно розкривають загальне спрямування дослідження «фантастика-концепт».

У підрозділі 2.1. **«Власне фантастика як концепт у художньому мисленні українських письменників»** досліджено новий у науковій літературі жанр фантастики, причини його виникнення, особливості рецепції, а також співвіднесеність із традицією української фантастичної оповідальності.

Найпоширенішим є твердження, що до фантастики належать магістральні жанри – фентезі та наукова фантастика. Будучи контрастними та чітко означеними (у поетикальному і тематичному аспектах), вони залишають частину простору для існування ще однієї форми цього метажанру – власне фантастики. Крім термінів, запропонованих О. Стужук, існують й інші означники – «чиста фантастика» (М. Назаренко), фантастичний жанр (В. Державин) чи жанр фантастичної літератури

(Ц. Годоров).

Теоретичним підґрунтям аналітичного дискурсу слугують основні положення праці Ц. Годорова «Вступ до фантастичної літератури» як знакові для розгляду цього питання. Теорія вченого сформована на основі вивчення особливостей сприйняття твору реципієнтом, адже поняття «фантастичне» викликає «сумнів, що відчуває людина, якій знайомі лише закони природи, коли спостерігає ірреальне явище». Цю тезу варто застосувати саме до характеристики різновиду власне фантастики, а не до загалу такої літератури, бо у фентезійних чи науково-фантастичних творах такого типу коливання відсутні, що не робить їх менш фантастичними.

Принцип двоякості сприйняття подій чи нерозуміння їх і читачами, і персонажами притаманний, зокрема, романові «Печера» Марини та Сергія Дяченків. Реальне життя і мистецька сцена, підсвідомий світ Печери і художній простір/дійство настільки тісно переплітаються, що відмінності між ними інколи зникають. Фантастичне/дійсне, тваринне/людське почергово існують у візіях-метаморфозах журналістки Паули/царни та скандального режисера театру Рамана/саага, спонукаючи героїв відчувати неусвідомленість власної натури, труднощі, пов'язані з її пізнанням. Ейдос (ідея) Платона також по-своєму актуалізується в цьому фантастичному творі, оскільки античний філософ передає «ситуацію пізнання» «через алегорію печери, в глибині якої лише тіні», що, по суті, являють собою «чуттєві враження», подобу «справжнього світу» (М. Кашуба). Фантастичну ідею-концепцію – можливість існування набутого везіння для людей з «антивіктимною поведінкою» (своєрідної зброї проти смерті та ймовірності глибокого входження у мистецький світ нічного і денного життя-гри творчої особистості) автори талановито реалізують у центральних образах-характерах Паули Німробець і Рамана Ковича завдяки складним психоаналітичним комплексам роздвоєння свідомості/підсвідомості інтелектуальної особистості. Це художнє дійство виражене таким чином, що реципієнт, дістаючи «задоволення від тексту» (Р. Барт), вагається: вірити/не вірити, можливе/незвичайне.

Осміслено належність творів Я. Мельника у збірці «Чому я не втомлююся жити» до власне фантастики. Письменник щоразу балансує на межі фантастичного/неймовірного. У його художньому світі матір може стати молодшою від сина на півстоліття, чоловік за віком виглядає сином дружини, згодом «багато чоловіків були одружені на своїх матерях, сестрах і дочках, яких вони зустрічали з волі випадку через сотні років». Омріяне безсмертя, якого прагнула людина, супроводжується або обертається абсурдними метаморфозами з погляду аксіології, етики, естетики, психолого-емоційних чинників. Таким чином, автор через центральну подію (вибір старим дідусем свого майбутнього тіла двадцятирічного корпа) осмислює вічні проблеми буття: безсмертя і природної/штучної кончини, винаходу і моральних утрат, фізіологічного/фізичного і духовного/душевного, різних нюансів Добра і Зла в їх взаємозв'язку і водночас протиставленні – почуття і логос, фантастичне й реальне, надзвичайне та ймовірне тощо.

Тема Бога і священного у збірці Я. Мельника «Чому я не втомлююся жити» звучить прямо і опосередковано. Скажімо, принагідно він порушує її в оповіданні «Мій Барабанкін». Якщо спочатку головний персонаж висловлює еретичну, навіть на сьогодні, думку «Якщо Бог є, то я – перша людина, що зруйнувала форму, створену Богом», то у фіналі Барабанкін захотів перетворитися в молодого, освітленого сонцем ангела, який випромінює «рівне заспокійливе сьайво». Таке завершення твору можна трактувати по-різному, адже «різні читачі по-різному піддаються впливові “дійсності” окремого тексту» (В. Ізер). Цікавими й дискусійними постають проблеми сакрального у власне фантастичних чи, ширше, фантастичних творах автора. Так, в оповіданні «Вдома у Бога» Я. Мельник майстерно зображує амбівалентність мислення головного героя, його віру/невіру, сумнів, притаманний власне фантастичним творам.

Отже, спираючись на художньо-естетичну практику українського літературного процесу початку ХХІ ст., підсумовуємо, що власне фантастика є рівноправним жанром поряд із фентезі та науковою фантастикою.

У **підрозділі 2.2. «Моделі наукової фантастики в ідейно-образній площині вітчизняних авторів»** проаналізовано твори «З того світу – інкогніто», «Під знаком цвіркуна» Віктора Савченка і «Тінь попередника» Володимира Єшкілева.

Твори небагатьох сучасних авторів можна віднести до жанру наукової фантастики з усіма їй належними «реквізитами» (В. Єшкілев, Вікт. Савченко, Вол. Савченко та ін.). Так, у доробку Вікт. Савченка є більше півтора десятка науково-фантастичних творів. Роман «З того світу – інкогніто» осмислюємо за жанровими ознаками наукової фантастики: гармонізація, за Г. Гернсбеком, наукового і художнього дискурсів, таємничість, несподіваність інтриги (своєрідне відрядження у потойбічний світ), напруженість сюжету. Власне, читач сприйматиме такі наукові поняття, що трактуються і духівниками-теологами, і психологами, і філософами, і письменниками: душа і тіло (дух і плоть), астральна і ментальна аура, ефірне та астральне тіло, фізична аура, задзеркалля, духовна і матеріальна, закрита і відкрита сутності, постулат Гаутами, можливість життя після смерті, центр перевтілення тощо. Основною в романі є науково-фантастична концепція: відторгнення душі із потойбіччя шляхом складних процесів проникнення в неї іншої, живої сутності та повернення їй колишніх оживлених переконань, світогляду, способу життя, що виявиться врешті-решт в ідеї «генетики не плоті, а генетики духу» (В. Соболев). Реципієнт розуміє ідею-попередження: негативна сутність жадливої Особи-деспота (що так нагадує Сталіна та йому подібних) «все-таки встигає залишити» в духовному і порядному головному героєві Тищенкові «свій слід». Звідси зловісні Особи з «того» світу можуть замінювати сутності людей, які не «відповідають стандартам Порядку». Згідно з авторською концепцією, подібна практика наукових дослідів-експериментів представниками зла оприявнює «похмуру перспективу» майбутнього, ще й із мимовільним залученням до цього процесу високодуховних особистостей, які абсолютно не

поділяють поглядів повернених із минулого тоталітарних Осіб та їхнього оточення.

У центрі роману «Під знаком цвіркуна» Вікт. Савченка – науково-дослідний заклад, головні персонажі якого (Михайлюк, Ткач, Білокін, Вакуленко) займаються розробкою нового акустичного методу для прозвучування породи на різній глибині. Інтрига розгортається навколо випадкового перехоплення з ефіру одним із учених незрозумілого діалогу загадкових істот, якими врешті-решт виявляються комахолуди, «інзекта-гомо». Ціною власного життя учені дослідили їхню небезпечну й приховану негативну сутність у всіх сферах буття: світогляді, науці, політиці. Письменник спонукає до роздумів, уболюючи за майбутнє начебто цивілізованого суспільства: хто справжні господарі Землі, чия цивілізація первинна (людська чи агресивних комахоїстот), чому вони нищать/з'їдають усе – від старовинних фоліантів, літописів до сучасного друкованого слова, чому людинокомахи поступово позбуваються інтелектуалів-професіоналів, загрожуючи не тільки їхній науковій установі, а й всесвіту загалом. Це оригінальна, за автором, «фан-концепція про паралельну цивілізацію в людському суспільстві».

Відзначено майстерність Вікт. Савченка у творенні «достовірності науково-технічного потенціалу» (Ю. Ковалів), психологічному входженні у світ головних персонажів, що, як відомо, не обов'язкове для цього жанру, художньо-ірреальному моделюванні (перебування Ткача в стані клінічної смерті, ритуально-езотеричне його оживлення у печері). Фантастичний дискурс виявляється в появі «міражу», у «провалах часу», психічному потрясінні при літання над дивним видовом, у закодованості «знаку цвіркуна» та ін.

Аналіз роману «Тінь попередника» В. Єшкілева дав підстави віднести його до раціональної фантастики (розгортання сюжетних колізій навколо однієї події: напад незрозумілих хижих гиргів на заселені планети, відмова від усталеного християнського літочислення, створення авторських варіантів часового обрахунку, наявність фантастичної Зоряної імперії, єдиної галактичної мегадержави тощо). Письменник моделює ілюзію позаземних форм існування з високим рівнем науково-технічного оснащення, мислення, мовлення, з акцентацією на рацію, надмірному контролі, механізації. Звідси новинки наукових винаходів – зручні файли імплантованої кіборгенної пам'яті, персональні мінікомунікатори, удосконалені нанороботи. Виокремлено професіоналів своєї справи, науковців – ксенобіолога Гвей Вей і техноархеолога Александра Вольска, які входять до складу експедиції, що вестиме розслідування. До нього будуть причетні і незвичайні, містичні Знаючі, і клони, і розумні ящери.

Осмислення тексту В. Єшкілева спонукає до висновку про те, що, пройшовши низку трансформацій від ученого-чорнокнижника, божевільного доктора (схожого на Моро Г. Веллса) до асоціальних, заглиблених тільки у свій власний світ дослідників, сучасна наука створює тип нового ученого. Він усвідомлює, що високий розвиток науки й техніки завів її творців у глухий кут, що потрібно шукати інші способи сприйняття та взаємодії з навколишньою дійсністю. Автор

розуміє тонкощі науково-технічного розвитку і його прогноз опертий на міркування мислителів ХХ ст. про те, що цей процес у майбутньому значно сповільниться.

У підрозділі 2.3. «Фентезі як жанрова структура у прозі українських письменників-фантастів» визначено поетикальні компоненти запропонованих до розгляду творів.

Жанр фентезі в українській літературі представлений найчисельніше. Принцип «можливої реальності» презентують «Ритуал» та «Дика енергія. Лана» Марини та Сергія Дяченків, а також «Бісова душа, або Заклятий скарб» Володимира Арєнєва. В останньому фентезі письменник, спираючись на український фольклор, літературну традицію (М. Гоголь, О. Стороженко, П. Куліш, І. Котляревський, Леся Українка, М. Коцюбинський, Вал. Шевчук та ін.), праці істориків (Д. Яворницький), створює фентезійний світ, втілюючи його найрізноманітніші ідеї в художню реальність. За окремими спогадами, діями, побутом, уснопоетичними моделями головних персонажів (образ Кістлявої-смерті, вовкулаки, Миші-Харона тощо) постає майстерно відтворена давня доба української праісторії, часів Запорізької Січі в ірреально існуючих просторах (земний-передсмертний-смертно-потойбічний), декодувати які допомагає фольклор, міфологія, історія.

«Ритуал» Марини та Сергія Дяченків натомість всуціль використовує міфологію як джерело потрактування своєї ідеї. Це відображається на хронотопному рівні, на системі образів та особливостях проблематики. Доведено, що ритуал як центральна концепція упродовж твору переважає над міфом, однак у фіналі спостерігаємо органічне взаємопереплетення та створення нового-старого міфу про кохання дракона Арм-Ана та некрасивої принцеси Юти.

Панорамне фентезі «Дика енергія. Лана» складається з кількох частин, причому кожна може бути аналізована по-своєму – як чисте фентезі, як антиутопія чи утопія. Міфологічні образи-герої (Лана, Ярий, Цар-Мати), образи-символи (Дерево Життя, Родова мати, люди-вовки), образи-деталі (барабан, ритм, енергія) увиразнюють міфопоетику фантастично-фентезійного простору роману-ритму Марини та Сергія Дяченків. Концептуально твір адресований активній молоді, позбавленій пасивності та рабської філософії.

У третьому розділі «Тенденції жанрового взаємопроникнення в сучасній українській фантастичній літературі» осмислено погляди науковців стосовно ролі фантастичного в утопії/антиутопії (А. Згожельський, Г. Сабат, О. Стужук). З'ясовано, що в сучасній науці про природу жанрів, зокрема літературно-художньої фантастики, дедалі частіше звертається увага на тенденції взаємопроникнення тих чи тих форм у загальній структурі твору. Під цим кутом зору правомірно дивитися і на обрані жанри. Утопія/антиутопія осмислювалися літературознавцями, з одного боку, як тісно пов'язані з власне фантастикою чи науковою фантастикою, а з іншого – як цілком самодостатні явища. Доведено, що ці жанри є різновидами фантастики як метажанру.

У підрозділі 3.1. «Утопія як різновид фантастичного жанру в українських прозаїків» проаналізовано три художні тексти, в яких рівень фантастичного варіюється залежно від

особливостей хронотопу. Визначено, що центром обраного жанру є утопічна ідея, оперта на науково-технічні досягнення («Серце Всесвіту» О. Бердника), релігійно-гуманістичні первні («Синглет Хігса» Данієли Андруш) та «чисту» фантастичну уяву («Писар Східних Воріт Притулку» Г. Пагутяк). Повість О. Бердника традиційно аналізують як наукову фантастику, однак мрія про ідеальне майбутнє постулюється на всіх структурних рівнях твору. Це дозволяє зробити висновок про наявність ознак декількох жанрів і їх органічне співіснування в одному творі. Науковий компонент тут постає як складова для побудови утопічного суспільства.

Як утопічний твір запропоновано інтерпретувати повість-мозаїку «Синглет Хігса» Данієли Андруш з центральною концепцією – всеохопною мрією про щасливе майбутнє України. Хронотоп відповідає жанровим вимогам: майбутнє перегукується із сучасним та поверненням у минуле. Таку модель часопростору визначає специфічна архітектоніка твору, яка, попри мозаїчність переходів від однієї доби до іншої, від простору України до Франції чи Японії, не заступає центральної ідеї та її базових підвалин. Згідно з авторською концепцією, реалізація мрії можлива через опанування ключового життєвого принципу «позитивного мислення», тобто вмінні людей переключатися лише на позитивне в усьому: суспільному й особистому, що сприятиме зміні коду нашого народу на життя без війн і кровопролитів. Цьому сприятиме і «синглет Хігса» (часточка Бога в людській душі), і різні практики – духовно-мисленнєві та релігійні.

Оригінальним є хронотоп у творі «Писар Східних Воріт Притулку» Г. Пагутяк, де подано не традиційно всеохопну модель суспільства, а внутрішній духовний простір людини, щоправда, з однією особливістю – простір спроектований назовні. Окрім утопії, твір містить усі ознаки власне фантастики. Тому двозначність трактованих подій має свою мету: налаштувати читача на сумнів. Зокрема, сон як прояв ірреальності в художньому просторі набуває іншої функції: ілюзія в ілюзії, що повністю руйнує однозначну відповідь про часо-просторові координати твору. Відтак хронотоп із замкнутого, локалізованого і застиглого трансформується у відносно відкритий та динамічний, що відповідає жанровим традиціям фантастичної утопії.

У підрозділі 3.2. «**Антиутопія в контексті жанрового прогнозування в творчості українських авторів**» зосереджено увагу на творах різних письменників з урахуванням особливостей вираження жанрових ознак антиутопії, ролі фантастичного й ідейно-стильовими характеристиками.

Антиутопія в сучасному українському літературному процесі (маємо на увазі початок другого десятиліття XXI століття) представлена насамперед іменами Т. Антиповича та Ю. Щербака як найяскравіших репрезентантів цього жанру. Майбутнє в них перебуває на межі апокаліпсису. Досліджуючи особливості цих антиутопій, робимо висновок: письменники, маючи інший життєвий і творчий досвід, послуговувалися різним поетикальним інструментарієм. Т. Антипович використовує філософсько-екзистенціальну категорію часу, крізь призму якої

талановито відтворює можливу трагедію майбутнього. У його творі відзначаємо фантастику-концепт, якій підпорядковано головні художні категорії: хронотоп, ідею, тематику, образи головних персонажів, художню деталь, що дає підставу говорити про жанр антиутопії у фантастичному руслі.

Осмилено «Хроніку міста Ярополя» Ю. Щербака як витoki майбутньої антиутопії (елементи фантастичного, химерного, умовного у поєднанні з реальним). Відзначено, що, попри антураж засобів і прийомів фантастики, багатопланові романи «Час смертохристів...», «Час великої гри...» не належать до так званих класичних або чистих антиутопій, а відзначаються «гібридизацією» жанрів. Тому перший і другий твір можна сприймати як «політичний роман» (Л. Сенік), як «політичний трилер» (С. Короненко), як глибоку жорстоку притчу (В. Скуратівський), як антиутопію (М. Ільницький, М. Стріха), як роман-попередження, роман-прогноз, як «гротеск-фантастику не так прогнозу, як застереження» (І. Дзюба). Звідси панорамність і масштабність зображення негативного майбутнього України в її контактах з ближніми і дальніми державами. Особливо пророческе відтворено стосунки з Росією. Відзначено уміння письменника поєднати сатиричне й гротескове, біблійне, сакральне-міфологічне, історичне із фантастичним, образно-художнім. Засоби реалістичного бачення доповнюються публіцистично-документальними викладками, натуралістичними чи еротичними вкрапленнями, реальними чи фантастичними образами. У другому романі зустріч Гайдука з Ісусом Христом, спілкування з ним, врешті, воскресіння його із мертвих у стані клінічної смерті, як і деякі інші епізоди, належать до інтелектуально-філософських та сакральних сторінок роману, в основі яких – фантастичне в поєднанні з божественним. На відміну від твору Т. Антиповича, тут фантастичне постає як прийом.

У **Висновках** основні результати пропонованого дослідження зводяться до таких положень:

1. Осмисливши наукові праці зарубіжних та українських учених, вважаємо, що центральними у творах з художньою умовністю є поняття фантастики та фантастичного. Останнє постає як особливий тип мислення-відчуття та художнього бачення, введеного в літературознавчий обіг Ц. Тодоровим. Виправдано, що літературна фантастика в художній практиці реалізується у двох іпостасях: фантастика як прийом (у вигляді складової, елемента, деталі) і фантастика як концепт (як основний тематичний і жанротвірний чинник твору).

2. На основі різних підходів до жанрової класифікації та художньої практики кінця ХХ – початку ХХІ століття дотримуємося виокремлених ученими трьох магістральних жанрів – власне фантастики, наукової фантастики та фентезі. Та, враховуючи тенденцію до взаємопроникнення жанрів, відносимо утопію та антиутопію до тих явищ, які сьогодні розвиваються вже в руслі фантастики.

3. Виходячи із міркувань науковців про жанр і метажанр (І. Денисюка, Ю. Коваліва, Н. Копистянської, А. Нямцу, О. Стужук, Ц. Тодорова), пропонуємо власне визначення фантастики. Фантастика як літературознавче поняття – це динамічний метажанр із чіткою домінантою «фантастичного» (незвичайного, ірреального, таємничого, чудесного, умовного), що віддзеркалює через взаємодію змісту й форми людські та суспільні проблеми, які б часопростори не відображали письменники, і героїв-персонажів (реально-віртуальних, міфологічних, історичних, казкових, уявних), взаємозумовлених засобами і прийомами моделювання незвичайного світу й компонентами ідіостилю.

4. Особливістю жанру власне фантастики, або так званої «чистої фантастики», є його функція порушувати норми реальності, викликаючи вагання і в читача, й у персонажів твору. Головними теоретиками цього жанру вважаємо Ц. Тодорова та В. Державина. Прикладами власне фантастики в сучасній українській літературі є роман «Печера» Марини та Сергія Дяченків і збірка малої прози «Чому я не втомлююся жити» Я. Мельника. У творах цих письменників художня умовність, тобто фантастичність є їх головною ознакою. Попри це, вагаючись між реальним/нереальним, можливим/неймовірним, урешті-решт читач/персонаж приймає «правила гри» авторів. Така позалітературна риса є однією з жанровизначальних у цьому різновиді фантастики.

5. Сучасна наукова фантастика представлена творами Вікт. Савченка «З того світу – інкогніто», «Під знаком цвіркуна» та В. Єшкілева «Тінь попередника». В обох прозаїків основою є раціонально-фантастична концепція, гармонізація наукового та художнього дискурсів. Звернено увагу на вміння авторів створювати сюжетно-фабульні колізії зі здатністю психологізувати думки та розмисли головних персонажів (у Вікт. Савченка). Відзначено тяжіння до інтелектуального аналізу та ілюзію достовірності змодельованої реальності, відповідну атрибутику.

6. Осмислюючи фентезійні романи Марини та Сергія Дяченків і Володимира Арєнєва, обґрунтовуємо їх зв'язок із міфологією («Дика енергія. Лана», «Ритуал»), фольклором, історією («Бісова душа, або Заклятий скарб»), перевагу ритуалу над міфом («Ритуал») та створення письменниками власних авторських міфів.

7. З опорою на художній досвід сучасної літературної фантастики та основні положення рецептивної естетики, доведено, що утопія/антиутопія розвивається в межах фантастичного метажанру. Відзначено, що головним критерієм в утопії є відповідна ідея, базована на досягненнях науки і техніки («Серце Всесвіту» О. Бердника), духовно-моральних максимах («Синглет Хігса» Данієли Андруш) та фантастичному вимислі («Писар Східних Воріт Притулку» Г. Пагутяк). Усі особливості відображено насамперед у хронотопному зрізі. При аналізі антиутопії взято до уваги приклад фантастики як концепту («Хронос» Т. Антиповича) та фантастики як прийому (романи Ю. Щербака).

Здобуті результати сприятимуть подальшому вивченню теоретико-методологічного інструментарію в осмисленні творів літературної фантастики. Висновки роботи стимулюватимуть дослідження літературних жанрів, зокрема функціонування нових жанрових модифікацій у прозі українських письменників-фантастів кінця ХХ – початку ХХІ століть.

Основні положення дисертації викладено в публікаціях:

1. Хороб С. Стратегія фантастики та її жанроутворень: концепції літературознавців // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. Івано-Франківськ, 2013-2014. Вип. 40-41. С. 56-65.

2. Хороб С. Тіні майбутнього у тривожному світі, або бетризація суспільного та людського ладу (огляд антиутопійних романів Юрія Щербака) // Слово: Прикарпатський Вісник НТШ. Івано-Франківськ, 2013. Вип. 2(22). С. 473-477.

3. Хороб С. Фантастика як утопія: творчість Олесея Бердника (на матеріалі повісті «Серце Всесвіту») // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство / за ред. д. ф. н. М. П. Ткачука. Тернопіль: ТНПУ, 2014. Вип. 39. С. 247-253.

4. Хороб С. Роман «Тінь попередника» Володимира Єшкілева як жанр наукової фантастики // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. Івано-Франківськ, 2014-2015. Вип. 42-43. С. 267-272.

5. Хороб С. Фантастичний роман Марини та Сергія Дяченків «Ритуал» крізь призму міфологічного дискурсу // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. 2014. Вип. 1 (25). С. 19-22.

6. Хороб С. Карпатський міф про кохання (на матеріалі повісті «Тіні забутих предків» Михайла Коцюбинського і роману «Дика енергія. Лана» Марини та Сергія Дяченків) // Літературознавчі студії: зб. наук. пр. К.: ВП Київський університет, 2015. Вип. 1(41). С. 397-406.

7. Хороб С. Фантастика як жанр: літературознавча рецепція українськими та польськими дослідниками // Spheres of culture. Volume XII. Lublin, 2015. S. 195-203.

8. Хороб С. Жанр слов'янського фентезі : Володимир Арєнєв «Бісова душа, або заклятий скарб» // Султанівські читання: збірник статей / редкол.: І. В. Козлик (голова) та ін. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2016. Вип. V. С. 210-221.

9. Фантастичний роман Галини Пагутяк «Писар Східних Воріт Притулку»: поетика хронотопу // Наукові записки. Серія: Філологічні науки. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2016. Вип. 148. С. 169-175.

10. Хороб С. Концепція власне фантастики в сучасній українській літературі (на матеріалі творів М. і С. Дяченків та Я. Мельника) // Слово: Прикарпатський вісник НТШ. Івано-Франківськ, 2016. Вип. 2 (34). С. 477-490.

АНОТАЦІЯ

Хороб С.С. Жанрові особливості української фантастики кінця XX – початку XXI століття. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01. – українська література. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка Міністерства освіти і науки України. – Тернопіль, 2017.

У дисертації досліджено жанрові особливості української фантастики кінця XX – початку XXI століття. Обґрунтовано й проаналізовано жанрові різновиди сучасної української фантастичної прози на основі творів Данієли Андруш, Т. Антиповича, Володимира Арєнєва, О. Бердника, Марини та Сергія Дяченків, В. Єшкілева, Я. Мельника, Вікт. Савченка, Г. Пагутяк, Ю. Щербака. Опираючись на художню практику та рецепцію читача, доведено потребу виокремлення власне фантастики як жанру, поряд із науковою фантастикою та фентезі. Простежено роль фантастичного в утопії та антиутопії, зокрема через характерні особливості хронотопу в рамках метажанру.

У роботі з'ясовано взаємозв'язок традицій і новаторства в українській (В. Винниченко, Ю. Смолич, В. Бережний, О. Бердник, М. Руденко, Вал. Шевчук) та зарубіжній (Ж. Верн, Г. Веллс, С. Лем, Дж. Орвелл, Г. Петрович, Дж. Толкін, О. Хакслі, К. Чапек та ін.) літературній фантастиці.

У дослідженні визначено конкретні ознаки жанрових форм фантастики. Це, зокрема, раціонально-фантастична ідея, що базується на досягненнях науки і техніки, спрямованість до високо-інтелектуального мислення, ілюзія достовірності змодельованої реальності, гармонізація наукового і художнього дискурсів, відповідна, узгоджена із тематично-змістовими та ідейно-концепційними чинниками, атрибутика в сучасних науково-фантастичних різновидах жанру. В аналізованих текстах виявлено органічний зв'язок фентезі з міфологією, фольклором, історією, перевагу ритуалу над міфом та створення власних авторських міфів.

Ключові слова: фантастика, жанр, метажанр, фантастичне, власне фантастика, фентезі, наукова фантастика, утопія, антиутопія, фантастика як концепт, рецепція, українські письменники-фантасти.

SUMMARY

Khorob S.S. Genre Peculiarities of the Ukrainian Speculative Fiction of the End of the XXth – the Beginning of the XXIst century. – Manuscript.

The thesis for a scholarly degree of Candidate of Philological Sciences in speciality 10.01.01. – Ukrainian Literature. – Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Ternopil, 2017.

The thesis researches genre peculiarities of the Ukrainian speculative fiction of the end of the XXth – the beginning of the XXIst century. With this aim it uses and systematizes theoretical-methodological approaches of home and foreign literary scientists to studying ideological-aesthetic phenomena of the literary speculative fiction, defines the correlation of the notions of the speculative fiction and the fantastic with a fictional convention, outlines specifics of the speculative fiction as a literary concept, reveals peculiarities of classifying the genres of the speculative fiction, proposes its own treatment of the speculative fiction as a type of literary creativity as well as the definition of its genre formations. It substantiates and analyses genre varieties of the contemporary Ukrainian fantastic prose on the basis of the works by Daniela Andrush, T. Antypovych, Volodymyr Areniev, O. Berdnyk, Maryna and Serhii Diachenko, V. Yeshkiliev, Ya. Melnyk, Vikt. Savchenko, H. Pahutiak, Yu. Shcherbak.

Suggesting our own definition of the speculative fiction, we base upon the already existing ones and consider the thoughts of the scholars about the genre and the metagenre (of I. Denysiuk, Yu. Kovaliv, N. Kopystianska, A. Niamtsu, O. Stuzhuk, Tz. Todorov). Thus, the speculative fiction as a literary scientific notion is a dynamic metagenre with a distinct dominant of “the fantastic” (unusual, unreal, mysterious, miraculous, conventional) that reflects human and social problems through the interaction of the form and content, no matter what time spaces are depicted by writers, as well as heroes-characters (real-virtual, mythological, historical, folk tale, imaginary), interdetermined by means and methods of modelling an unusual world and by components of the idiosyncrasy.

Grounding in the fictional practice and reception of the reader, it proves the need to discriminate pure fantastic alongside science fiction and fantasy. The role of the fantastic in the utopia and dystopia is traced, particularly through the characteristic features of the chronotope in the framework of the metagenre.

The work elucidates the interrelation of traditions and innovation in the home (V. Vynnychenko, Yu. Smolych, V. Berezhnyi, O. Berdnyk, M. Rudenko, Val. Shevchuk) and foreign (J. Verne, H. Wells, S. Lem, G. Orwell, G. Petrović, J. Tolkien, A. Huxley, K. Čapek and others) fantastic literature.

The research notes concrete qualities of the genre forms. The rational-fantastic idea, that bases on achievements of science and technology, the tendency to intellectual thinking, the illusion of authenticity of the modelled reality, the harmonization of scientific and fictional discourses (according to Gernsback), the proper, concerted with thematic-content and ideological-conceptual factors, attributes in modern science fiction varieties of speculative fiction. In the analysed texts it reveals the inherent connectivity of fantasy and mythology, folklore, the primacy of the ritual over the myth and the creation of private

authorial myths, the presence of irrational motifs of witchcraft, magic, the binary ethic opposition “good/evil”, the individual revelation of “fabula constituents” – runaway and solace.

Relying upon the fictional experience of the contemporary fantastic literature as well as on the principal statements of reception aesthetics, it is proved that the utopia/the dystopia is being developed within frameworks of the fantastic metagenre. It is noted that the main criterion in the utopia is an appropriate idea, having its basis on achievements in science and technology (“The Heart of the Universe” by O. Berdnyk), on spiritual-moral maxims (“Higgs’s Singlet” by Daniela Andrush) and on fantastic fiction (“The Scribe of the Eastern Gate of the Shelter” by H. Pahutiak). All the peculiarities are reflected first and foremost on a chronotope layer. In the analysis of the dystopia the example of the speculative fiction as a concept (“Chronos” by T. Antypovych) and the speculative fiction as a method (Yu. Shcherbak’s novels) is taken into consideration.

Key words: speculative fiction, genre, metagenre, fantastic, pure fantastic, fantasy, science fiction, utopia, dystopia, speculative fiction as a concept, reception, Ukrainian speculative fiction writers.

АННОТАЦИЯ

Хороб С.С. Жанровые особенности украинской фантастики конца XX - начала XXI века. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка Министерства образования и науки Украины. – Тернополь, 2017.

В диссертации исследованы жанровые особенности украинской фантастики конца XX – начала XXI века. Обоснованы и проанализированы жанровые разновидности современной украинской фантастической прозы на основе произведений Даниэлы Андруш, Т. Антиповича, Владимира Аренева, А. Бердника, Марины и Сергея Дяченко, В. Ешкилева, Я. Мельника, Викт. Савченко, Г. Пагутяк, Ю. Щербака. Опираясь на художественную практику и рецепцию читателя, доказано потребность выделения собственно фантастики как жанра наряду с научной фантастикой и фэнтези. Прослежена роль фантастического в утопии и антиутопии, в частности сквозь характерные особенности хронотопа в рамках метажанра.

В работе выяснена взаимосвязь традиций и новаторства в украинской (В. Винниченко, Ю. Смолич, В. Бережной, А. Бердник, Н. Руденко, Вал. Шевчук) и зарубежной (Ж. Верн, Г. Уэллс, С. Лем, Дж. Оруэлл, Г. Петрович, Дж. Толкиен, О. Хаксли, К. Чапек и др.) литературной фантастике.

В исследовании определены конкретные признаки жанровых форм фантастики. Это, в частности, рационально-фантастическая идея, которая базируется на достижениях науки и

техники, направленность к высоко-интеллектуальному мышлению, иллюзия достоверности смоделированной реальности, гармонизация научного и художественного дискурсов, соответствующая, согласованная с тематически-смысловыми и идейно-концепционными факторами, атрибутика в современных научно-фантастических разновидностях жанра. В анализируемых текстах обнаружено органическую связь фэнтези с мифологией, фольклором, превалирование ритуала над мифом и создание собственных авторских мифов.

Ключевые слова: фантастика, жанр, метажанр, фантастическое, собственно фантастика, фэнтези, научная фантастика, утопия, антиутопия, фантастика как концепт, рецепция, украинские писатели-фантасты.